

MANİSA ULU CAMİ ve MEDRESESİ'NDE YENİ KEŞFEDİLEN DEVŞİRME TAŞ ESERLER

NEWLY DISCOVERED SPOLIA IN MANİSA ULU MOSQUE AND MADRASA

Emine TOK*

ÖZ

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde 2018 tarihinde başlayan restorasyon çalışmaları, Ulu Cami'nin gerek mimari planı, gerek cephe düzeni gerekse inşa malzemesine yönelik yeni veriler sunmuştur. Çalışmamızda, Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde yeni keşfedilen Bizans ve öncesi dönemlere ait devşirme malzemenin ilk kez bilim dünyasına tanıtılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yeni bulgularla, yapıda inşa malzemesi olarak kullanılan devşirme malzemeye 22 adet eser daha eklenmiştir. Sütun, sütun başlığı, sütun kaidesi, postament, lento, templon arşitravı gibi elemanların yanında, yazıtlı bir mermer parçası gibi çeşitli dönemlere ait karışık malzemenin bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserlerden ikisi harim içinde, biri avluda yapılan zemini tespit etmek amacıyla yapılan araştırma kazıları sırasında bulunmuştur. Diğer parçaların ağırlıklı olarak harim kuzey duvarında, doğrudan caminin orijinal plan tasarımına mimari öğeler olarak dahil edildiği görülmüştür. Tespitlerimizden biri, Saruhanoğulları Beyliği bünyesinde çalışan, alanlarında ehil Müslüman taş ustalarının, orijinalde postament veya impost olarak üretilmiş eserleri, son derece pratik çözümlerle İslami kimlik kazandırarak sütun başlığına dönüştürmeleri olmuştur. Harim kuzey duvarında ortaya çıkan iki sütun başlığı ise bugüne dek literatürde Korinth başlıkların özel gurubu altında incelenen tipin (S-Sarmal Volütlü Başlıklar) dağılım alanına Manisa'nın da yeni bir merkez olarak eklenmesi açısından son derece önemli verilerdir.

Anahtar Kelimeler: *Manisa Ulu Camii, devşirme, S-Sarmal Volütlü Başlıklar, Cista.*

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9095-7022> ♦ E-mail: emine.tok@ege.edu.tr

Bu çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 25.12.2020 tarih ve 87772441-150.05-E.157059 sayılı yayın hakkı izni ile yapılmıştır. Teşekkürü bir borç bilirim.

ABSTRACT

Restoration works, which started in 2018 in Manisa Ulu Mosque and Madrasa, revealed new data for both the architectural plan, façade arrangement and construction material of the Ulu Mosque. Indeed, unexpected results were achieved in the studies.

Ulu Mosque and Madrasa is one of the oldest and monumental structure that have survived from the Saruhanoğulları Principality period of Manisa. During the restoration work, when the layer of plaster on the inner and outer walls of the structure was removed, it was understood that the original plan and facade layout of the mosque were completely different. Moreover, it was determined that the spolia material used as construction material was also much more than is known until now.

With the new findings, 22 more stone elements were added to the spolia material used in the building. The artifacts are mixed material from different dates ranging from antiquity to the Byzantine period. It was understand that mixed material from various periods was used together, such as a column, column capital, column base, postament, lintel, tempon architrave, a piece of marble with an inscription. Two of the artifacts were found in harim and one in the courtyard during ground research excavations. Other pieces were mainly found in the north wall of the mosque. It was seen that they used to be directly included the original plan design of the structure, as an architectural elements.

One of our determinations is that Muslim stonemasons, who are competent in their fields working under the Saruhanoğulları Principality, transform the works originally produced as postament or impost into the column capitals by giving them an Islamic identity with very practical analyses. This is also very important in terms of showing how the ready material is evaluated consciously without waste. Common stylistic unity is striking in the last enforcements made on spolia materials.

The two column capitals that emerged on the northern wall of the mosque are extremely important data in terms of adding Manisa as a new center to the distribution area of the type (Capitals with S-Spiral Volutes) examined under the special group of Corinthian capitals in the literature. It is understood that the capitals of the same order and workmanship were transferred from the same building or were the products of the same workshop. It is believed that this design originated in Asia Minor, was made by the distinguished masters in Aphrodisias, Ephesos and Pergamon workshops, exported to other parts of the empire, or could be the product of masters who came from these workshops. Probably these capitals were carved for a Pagan Roman temple or monumental public structure built in Magnesia. Later, at a time when the empire was Christianized, they may have been transferred to one of the many monumental churches that existence was known in the city. We dont know, the old buildings standing or in ruins when Saruhanoğulları took over the city. However, the adventure of translocation of spolia, seems to have ended in the Manisa Ulu Mosque and Madrasa complex built between 1366-1378.

In our study, it was aimed to introduce and evaluate newly discovered spolia material to the scientific world for the first time.

Keywords: Manisa Ulu Mosque, Spolia, Capitals with S-Spiral Volutes, Cista

Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde 2018 tarihinde başlayan restorasyon çalışmalarından elde edilen sonuçlar, yapı kompleksine ilişkin şimdiye dek bilinen tüm bilimsel kayıtların değişmesine neden olmuş, Ulu Cami'nin gerek mimari planı, gerek cephe düzeni gerekse inşa malzemesinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Sonuçlar gerçekten de şaşırtıcıdır.

Ulu Cami ve Medresesi, Manisa'nın Saruhanoğulları döneminden günümüze ulaşan en eski ve anıtsal mimarlık eserlerinden biridir. Yapının plan tasarımı, süsleme ve devşirme malzemeleri, sayısız kitap, makale ve tez çalışmasına konu olmuştur. Elbette bilimsel çalışmalardaki tüm değerlendirmeler, bugüne kadar kompleksin gözle görülebilen verileri esas alınarak yapılmıştır. Ancak kapsamlı restorasyon çalışmalarında, yapının iç ve dış duvarlarındaki kalın sıva tabakası sıyrıldığında, caminin orijinal planı ve cephe düzeninin tamamen farklı olduğu ortaya çıktı¹. Dahası, inşa malzemesi olarak kullanılan devşirme malzemenin de şimdiye dek bilinenden çok daha fazla olduğu belirlendi. Hatta sütun ve sütun başlıklarından meydana gelen bir grubun, doğrudan caminin orijinal plan tasarımına mimari öğeler olarak dahil edildiği anlaşıldı. Bir diğer yeni saptama ise yapının çatısındaki çalışmalar sırasında bulunan Beylikler dönemine ait seramikler oldu².

Çalışmamızda, Manisa Ulu Cami ve Medresesi'nde yeni keşfedilen Bizans ve öncesi dönemlere ait devşirme mimari plastik malzemenin ilk kez bilim dünyasına tanıtılması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır³.

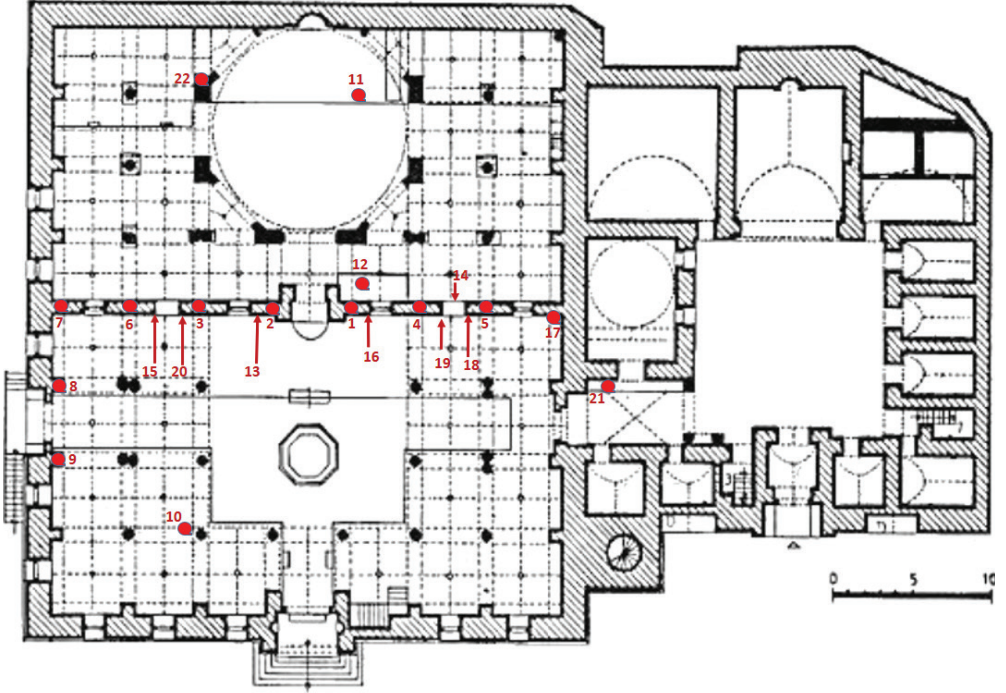
Sıva rاسبasından sonra 6 adet sütun başlığı, 2 adet sütun, yazıtlı bir kesmetaş, masa ayağı, templon arşitravı parçaları, lento, söve ve silme parçaları ile yarı işli mimari elemanlar gibi toplam 22 adet devşirme eser ortaya çıkmıştır. Eserlerden ikisi harim içinde, biri avluda yapılan zemin araştırma kazıları sırasında bulunmuştur. Diğer parçaların ağırlıklı olarak harim kuzey duvarında inşa malzemesi şeklinde değerlendirildiği görülmüştür. Çalışmalarımızda tespit edilen bir diğer saptama ise orijinalde postament ve impost olarak üretilmiş bazı eserlerin, alanlarında ehil Müslüman ustalar tarafından yapılan müdahalelerle İslami kimlik kazanmış sütun başlığına dönüştürülmeleri olmuştur. Makalemizde, yeni bulunan eserler numaralandırılarak tanıtılmış, değerlendirme bölümünde tarihsel kimlikleri ve çağdaş eserler arasındaki yerleri tartışılmıştır.

1 Caminin orijinal plan tasarımı ile ilgili bulgular Dr. Öğretim. Üyesi Cengiz Gürbıyık ve Doç. Dr. Şakir Çakmak tarafından değerlendirilmektedir.

2 Konu ile ilgili detaylı değerlendirme Doç. Dr. Sevinç Gök İpekçioğlu tarafından yapılmaktadır.

3 Restorasyon çalışmalarından önce, gözle görülen kesimlerdeki devşirme malzemelerin farklı gurupları çeşitli yayınlarda ele alınmıştır Doğu girişteki yazıtlı templon arşitrav blokları için bk. Strzygowski 1902, 443-447, abb.1-2; doğu ve kuzey girişteki templon arşitrav blokları için bk. Ermiş 2004, 76-98; cami ve medrese avlusundaki erken ve orta Bizans dönemi sütun başlıkları için bk. Dennert 1996, 35-115-116-130-153/Taf.8-20-23-28; Kautzsch 1936, 206 Nr. 699 -207. Nr.706, 231 Nr. 820 Taf. 42, 47; Barsanti 2016, 49-61.

Bu çalışmada, daha önceden yayımlanmış eserler kapsam dışı bırakılmıştır. Ancak değerlendirmelerde, bilinen eserlere zaman zaman karşılaştırma amaçlı değinilmiştir.

Plan 1: Manisa Ulu Camii’de yeni ortaya çıkan devşirme malzemenin yerini gösterir plan.

(Acun 1999’dan işlenerek)

KATALOG

Kat. No 1: Korinth Başlık-“S-Sarmal Volütlü Başlık”⁴

Fot. 2: Harim kuzey cephe

Fot. 3: Harim içi

Yeri: Harim kuzey cephesi, girişin batı yakasında yer almaktadır.

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: üstteki mermer plaka: genişlik-87 cm., yükseklik- 12 cm.; başlık yükseklik-60 cm.

Tanım:

Restorasyon sırasında ön yüzü bütün olarak ortaya çıkmıştır. Başlığın görünen yüzeyinde neredeyse hiç bozulma yoktur. Yan yüzleri duvar örgüsü içinde kalmıştır. Harim içindeki arka yüzün ise üst kesimine kadar duvar örüldüğü için, başlığın yalnızca abakus ve volütleri kısmen izlenebilmektedir.

Başlığın üzerinde, devşirme malzemeden elde edildiği anlaşılan yassı mermer plaka yer alır. Plakanın sütun başlığına oturan alt bölümü düzgün traşlı, uzun yan yüzü ise kaba yontu traşlıdır. Sütun başlığından daha geniş boyutlu olan bu eleman, üstteki kemer ayağı ile uyumlu ölçülerdedir. Bu yassı plaka, kemer ağırlığını başlığa ileten ara eleman olarak statik işlev üstlenmiştir.

Korinth düzendeki başlığın temel formunu, üstte, ortası çiçekli abakus, altındaki köşelerde volütler, kalathos üzerinde akanthuslar ve bunların arasına yerleştirilmiş heliksler, palmetler ve yumurta-ok motifinden meydana gelen dekorasyon oluşturmaktadır. Başlık yüzeyine dağılmış tüm motifler, yüksek kabartma işçilikleriyle adeta kalathos yüzeyinden ayrılmış plastik etkiye sahiptir.

Yuvarlak gövdeden düzlüğe geçişi sağlayan abakus, iç bükey formudur. Yüzeyi sivri bir yivle iki bölüme ayrılmıştır. Tam ortada yüksek kabartma tekniği ile işlenmiş abakus çiçeği bulunmaktadır. Abakus çiçeğinin sapı kıvrılarak aşağı doğru uzanmış, kalathos dudağı altındaki heliks sarmallarının arasına kadar dayanmıştır. Ne yazık ki çiçeğin yüzeyi kırıldığı için formu bozulmuştur. Kalan izler, çiçeğin dört taç yapraklı olduğunu işaret etmektedir. Nitekim Cami bahçesinin güneydoğu köşesindeki revak

4 Başlık tiplerinin tarihine ilişkin ayrıntılı tartışma değerlendirme bölümünde yapılmıştır.

kemerlerini taşıyan aynı form, dekorasyon ve işçilikteki sütun başlıklarının üzerinde de benzer abakus çiçeği tasarımı, bu düşüncemizi kuvvetlendiren verilerdir. Kısmen sağlam kalan örneklerde dört taç yapraklı çiçeğin göbeği yuvarlak kabartma şeklinde olup içine yüzeysel çizgilerle ipçikleri dahi işlenmiştir. Kalan izlerden orijinalde abakusun köşelerinin pahlı olduğu anlaşılmaktadır. Köşelerinden biri kırılmış, diğerinin profilli yivi büyük oranda korunmuş haldedir.

Kalathos dudağı yalındır. Yukarıda da belirtildiği gibi üzerinde sadece abakusun merkezinden aşağı doğru kıvrılarak inen abakus çiçeği sapı bulunmaktadır. Akanthus yaprakları başlığın köşelerine çekildiği için başlık yüzeyinde trapez biçimli geniş boş alan elde edilmiştir. Bu boş alana, altta, tam merkezde yumurta-ok motifi işlenmiş, yukarıya doğru kaulis çanağına kadarki tüm yüzey alanı volüt sapları, heliksler ve yarım palmet yapraklarından oluşan dekorasyonla kaplanmıştır.

Kalathos, köşelerde başlayan ve genişleyerek volütlere kadar uzanan akanthuslar tarafından sıkıca sarılmıştır. Akanthus ana yaprak damarları kalathos tabanına indikçe genişleyerek kalınlaşmaktadır. Kalathos tabanına gömülmüş akanthus yaprakları, önce dış bükey, yukarı doğru uzanırken başlığın ters çan biçimli profiline uyumlu şekilde iç bükey kıvrımlanıp volütlere dayanır. Akanthus eksen yaprağı da volüt altında kıvrılarak önce hafifçe dışa taşmış, tekrar içe bükülmüştür. Volütleri destekleyen eksen yapraklarının altında üçer yaprak demeti bulunmaktadır. Yaprak demetleri tam ortada derin oyulmuş dar kanallarla ayrılmış, dar kanalların iki yanında simetrik işlenmiş yaprak dilimleri yayvan geniş kanallarla belirlenmiştir. En alttaki yaprak demetleri beş parmaklıdır. Yukarıya doğru demetlerdeki yaprak parmakları azalmaktadır. Her bir demet birbirine sivri uçlu yaprak dişleriyle dokunmuş; böylece demetler arasında damla biçimli derin boşluklar oluşmuştur. Damlalar dar ve uzundur. En alttaki yaprak demetinin boyut ve şeklinden dolayı üstündeki yaprağa iki dişle teğet yaptığı dikkati çeker. Buradaki boşluklardan, alttaki damla formlu iken üstteki boşluk dik üçgen biçimindedir. Diğer iki yaprak dişi ise, kalathos tabanı merkezine yerleştirilmiş yumurta motifini iki yanda sınırlayan mızrak uçlu keskin hatlı saplara dayanmıştır. Böylece ok uçları ile yapraklar arasında da altta iki adet üçgen, üst kısımda kare şekilli boşluklar oluşmuştur.

Kalathos tabanının merkezine yerleştirilmiş yumurta-ok/mızrak kabartması kalathos yüzeyinden ayrılmış işçiliğiyle plastik etkilidir. Yumurtanın yüzeyi günümüze kısmen kırık halde ulaşsa da orijinal yapısal bütünlüğü izlenebilmektedir. Tasarımda, kabuğun üst bölümünün kesik yapıldığı anlaşılmaktadır. Yumurta kabuktan ayrıdır; kabuk ve mızrak uçları ise keskin hatlı ince profillerle biçimlendirilmiştir. Genellikle Kompozit başlık grubunun ekinusunun bezemesinde yer edinen böylesi yumurta ok/mızrak kompozisyonu, Ulu Cami başlıklarında kalathos tabanına taşınmış, merkeze yerleştirilmiştir⁵.

Sütun yüzeyinde boş bırakılmış alan, uzun volüt sapları ve saplardan çıkan heliksler ile oval biçimli çerçeve içine alınmıştır. Son derece profesyonelce yapılmış tasarımda, kaulis çanağı hizasında volüt saplarından çıkan heliksler, geniş bir kavisle kalathos dudağına teğet yapıp dekoratif bir şekilde içe bükülmüştür. Volüt sapları ise aşağı doğru kıvrılarak yumurta-ok kompozisyonun üst kesimine kadar uzatılmış, burada içe doğru

5 Kompozit düzen başlık örnekleri için bk. Başaran 1999.

kıvrılarak sonlandırılmıştır. Sapların uçlarına yapılan halka biçimini almış yivlerle üç boyutlu plastik etki elde edilmiştir. Volüt saplarının içinden ise birbirine sırtını dönmüş yarım akanthus yaprakları çıkararak başlığın merkezini doldurmuştur. Akanthusların hareketi, ortada son derece dekoratif hatlı bir kalp motifi oluşmasını sağlamıştır. Gerek volüt sapları, gerek heliksler gerekse yarım akanthus yaprakları yüksek kabartma işçilikleriyle güçlü hatlarda işlenmiştir. Palmet yapraklarının damarları dahi kılcal yapıdaki ince damar çizgileriyle, son derece iyi gözlemlenmiş ehil usta elinden çıkmış kaliteli işçilik ürünüdür. Alt kesimdeki parmaklar ince iplikçiklerle volüt sapına dokunmaktadır.

Kat. No 2: Korinth Başlık-“S-Sarmal Volütlü Başlık”

Fot. 4: Harim kuzey cephe

Fot. 5: Harim içi

Yeri: Harim kuzey cephesi, girişin doğu yakasında yer almaktadır.

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: üstteki mimari eleman: genişlik-85 cm., yükseklik- 17 cm.; başlık yükseklik-60 cm.

Tanım:

Restorasyon sırasında ön yüzü bütün olarak ortaya çıkmıştır. Bu başlığın da görünen yüzeyinde neredeyse hiç bozulma yoktur. Yan yüzleri duvar örgüsü içinde kalmıştır. Harim içindeki arka yüzün üst kesimine kadar duvar örüldüğü için, bu başlıkta da yalnızca abakus ve volütleri kısmen izlenebilmektedir.

Başlığın üzerinde, muhtemelen bir postamentin profilli bölümünün kesilmesiyle elde edilmiş devşirme malzeme bulunur. Düzgün traşlı mermerin üst bölümünde küsküyle yapıldığı düşünülen oluk biçimli bir kırık bulunmaktadır. Sütun başlığından daha geniş boyutlu olan bu eleman, batı yakadaki gibi üstteki kemer ayağı ile uyumlu ölçülerdedir. Profilli devşirme malzemenin, kemer ağırlığını başlığa ileten ara eleman olarak statik işlev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Başlığın temel formunu, üstte, ortası çiçekli abakus, altındaki köşelerde volütler, kalathos üzerinde akanthuslar ve bunların arasına yerleştirilmiş heliksler, lotuslar ve yumurta-ok motifinden meydana gelen dekorasyon oluşturmaktadır. Başlık yüzeyine

dağılmış tüm motifler, yüksek kabartma işçilikleriyle tıpkı batı yakadaki başlıkta olduğu gibi adeta kalathos yüzeyinden ayrılmış plastik etkiye sahiptir.

Yuvarlak gövdeden düzlüğe geçişi sağlayan abakus, iç bükey formudur. Yüzeyi sivri bir yivle iki bölüme ayrılmıştır. Tam ortada yüksek kabartma tekniği ile işlenmiş abakus çiçeği bulunmaktadır. Abakus çiçeğinin sapı kıvrılarak aşağı doğru uzanmış, kalathos dudağı altındaki heliks sarmallarının arasına kadar dayanmıştır. Ne yazık ki çiçeğin yüzeyi kırıldığı için tamamen deforme olmuştur. Muhtemelen bu başlıktaki abakus çiçeği de bahçenin güneydoğu köşesindeki revak kemerlerini taşıyan aynı form, dekorasyon ve işçilikteki sütun başlığının abakus çiçeği ile tasarımında idi. Abakusun köşelerinde kırıklar vardır. Olasılıkla orijinalde köşeler profilli yivlerle yumuşatılmıştı.

Başlığın kalathos dudağı yalındır. Yukarıda da belirtildiği gibi üzerinde sadece abakusun merkezinden aşağı doğru kıvrılarak inen abakus çiçeği sapı bulunmaktadır. Akanthus yaprakları başlığın köşelerine çekildiği için başlık yüzeyinde trapez biçimli geniş boş alan elde edilmiştir. Bu boş alana, altta, tam merkezde yumurta-ok motifi işlenmiş, yukarıya doğru kaulis çanağına kadarki tüm yüzey alanı volüt sapları, heliksler ve yarım lotus yapraklarından oluşan dekorasyonla kaplanmıştır.

Kalathos, köşelerde başlayan ve genişleyerek volütlere kadar uzanan akanthuslar tarafından sıkıca sarılmıştır. Her iki akanthus yaprak demetlerinin parmaklarında kayıplar bulunmaktadır. Akanthus ana yaprak damarları kalathos tabanına indikçe genişleyerek kalınlaşmaktadır. Kalathos tabanına gömülmüş akanthus yaprakları, önce dış bükey, yukarı doğru uzanırken başlığın ters çan biçimli profiline uyumlu şekilde iç bükey kıvrımlanıp volütlere dayanır. Akanthus eksen yaprağı da volüt altında kıvrılarak önce hafifçe dışa taşmış, tekrar içe bükülmüştür. Sağdaki sağlam iken, soldakinin ucu kırık halde günümüze ulaşmıştır. Volütleri destekleyen eksen yapraklarının altında üçer yaprak demeti bulunmaktadır. Yaprak demetleri tam ortada derin oyulmuş dar kanallarla ayrılmış, dar kanalların iki yanında simetrik işlenmiş yaprak dilimleri yayvan geniş kanallarla belirlenmiştir. Böylece ışık gölge etkisi yaratılmıştır. En alttaki yaprak demetleri dört parmaklıdır. Yukarıya doğru demetlerdeki yaprak parmakları azalmaktadır. Her bir demet birbirine sivri uçlu yaprak dişleriyle dokunmuş; böylece demetler arasında damla biçimli derin boşluklar oluşmuştur. Damlalar dar ve uzundur. En alttaki yaprak demetinin boyut ve şeklinden dolayı üstündeki yaprağa iki dişle teğet yaptığı dikkati çeker. Buradaki boşluklardan, alttaki damla formu iken üstteki boşluk dik üçgen biçimindedir. Diğer iki yaprak dişi ise, kalathos tabanı merkezine yerleştirilmiş yumurta motifini iki yanda sınırlayan mızrak uçlu keskin hatlı saplara dayanmıştır. Böylece ok uçları ile yapraklar arasında da altta iki adet üçgen, üst kısımda kare şekilli boşluklar oluşmuştur. Batı yakadaki başlıktan farklı olarak burada, üstteki yaprak parmaklarından biri uzatılarak mızrak ucuna teğet yapmıştır.

Kalathos tabanının merkezine yerleştirilmiş yumurta-ok kabartması, kalathos yüzeyinden ayrılmış işçiliğiyle plastik etkilidir. Yumurtanın sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Tasarımda, yumurta ve kabuğun üst bölümünün kesik yapıldığı anlaşılmaktadır. Yumurta kabuktan ayırılır; kabuk ve mızrak uçları ise keskin hatlı ince profillerle biçimlendirilmiştir.

Merkezdeki boş alan, bu başlıkta da uzun volüt saplari ve saplardan çıkan heliksler ile oval biçimli çerçeve içine alınmıştır. Kaulis çanağı hizasında volüt saptlarından çıkan heliksler, geniş bir kavisle kalathos dudağına teğet yapıp simetrik şekilde içe bükülmüştür. Diğer başlıktan farklı olarak, heliks sarmallarının aralarındaki açıklık belirgindir. Açıklığa kadar inen abakus çiçeği sapı, sıg işçiliğıyle belli belirsiz seçilmektedir. Oval çerçevenin alt bölümünü oluşturan uzun volüt saptarı ise aşağı doğru J biçiminde kıvrılarak yumurta-ok kompozisyonun üst kesimine kadar uzatılmış, burada içe doğru dönmüştür. Saptarın uçlarına yapılan halka biçimli yivlerle üç boyutlu plastik etki elde edilmiştir. İçlerinden dekoratif hareketlerle S kıvrımlı sarmallar yaparak çıkan birer yarım palmet, ortada birleşerek göbeksiz kapalı palmet motifine dönüşerek merkez alanı doldurmaktadır. Gerek volüt saptarı, gerek heliksler gerekse palmet yaprakları yüksek kabartma işçilikleriyle güçlü hatlarda işlenmiş, ehil usta elinden çıkmış kaliteli işçilik ürünüdür.

Kat. No 3: *Saruhanoğulları Beyliği ustaları tarafından sütun başlığına dönüştürülmüş Roma dönemi postamenti (!) ve sütun gövdesi.*

Fot. 6: Başlığın harim kuzey cepheye bakan yüzü

Yeri: Harim kuzey cephesi doğu yakasında yer almaktadır.

Malzeme: mermer

Boyutlar: genişlik-85 cm., yükseklik-67 cm.

Tanım:

Restorasyon sırasında ön ve arka yüzü bütün olarak ortaya çıkmıştır. Görünen yüzeylerinde neredeyse hiç bozulma yoktur. Yan yüzleri duvar örgüsü içinde kalmıştır. Ancak yine de görünen kesimlerden köşelerinin iki sıra mukarnasla pahlanarak şekillendirildiği net biçimde anlaşılmaktadır.

Saruhanoğulları Beyliği bünyesinde çalışan taş ustaları tarafından son derece pratik bir çözümleme ile şekillendirilmiş sütun başlığıdır. Muhtemelen orijinalde Roma

Fot. 7: Başlığın harim içine bakan yüzü.

Fot. 8: Avludaki Beylikler dönemi üretimi başlık

Fot. 9: İvaz Paşa Hamamında (15. yy) müdahale görmüş başlık

Fot. 10:

Harim içinde in-situ halde yükselen sütun ve başlık

döneminde bir postament olarak üretilmişti. Yapı kompleksi inşa edilirken devşirilip Müslüman ustalar tarafından kesilmiş, köşeleri mukarnaslarla şekillendirilip sütun başlığına dönüştürülmüş olmalıdır. Yeniden düzenleme sırasında, postamentin kalın profilli alt bölümü, sütun başlığının abakusu/ asaba⁶ şeklinde değerlendirilmiş olmalıdır. Nitekim bu denli bol profilli ve kalın bir abakus ya da asaba, hiçbir dönem başlık düzeninde yoktur⁷. Cami avlusunda aynı mukarnas düzenlemesine sahip İslami karakterde başka sütun başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıkların farklı malzeme ve işlikleriyle doğrudan yapı için üretildikleri belirgindir. Başlıklardaki mukarnas tasarımları karşılaştırıldığında, devşirilen parçanın genel hatlarıyla ortak mukarnas işçiliğine sahip olduğu, detayların ise yarım bıraktığı izlenmektedir. Bu tespit, devşirilen eserlere yapılan müdahalelerin aynı ustalarca yapıldığını düşündürmektedir. Devşirme malzemenin amaca yönelik düzenlemelerle Müslüman ustalar tarafından tıraşlanarak İslami bezemeler eklendiği farklı örnekleri Manisa’da bulunan Osmanlı dönemi yapılarında da görmek mümkündür.⁸

6 Hasol 1998, 239.

7 Bu konuda görüşlerini paylaşan meslektaşım sayın Elif Karabacak’a teşekkür ederim.

8 Manisa İvaz Paşa/ Karaköy Hamamı’nda (15. Yüzyıl) devşirme malzeme olarak kullanılmış bir

Başlığın harim içine bakan yüzünün alt tarafında, başlıktan bağımsız halde duvar içinde gömülü bir sütun yükselmektedir. Sütunun üst bölümü duvar ile kaplı olduğu için, başlıkla olan organik bağı kopmuş gibi algılansa da muhtemelen duvarın içinde başlığa doğru uzanıyor olmalıdır.

Kat. No 4: *Saruhanoğulları Beyliği ustaları tarafından sütun başlığına dönüştürülmüş Roma dönemi postamenti (!)*

Fot. 11: Başlığın kuzey cepheye bakan yüzü.

Fot. 12: Başlığın harim içine bakan yüzü.

Yeri: Harim kuzey cephesi batı yakasında yer almaktadır.

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: sütun başlığı genişlik-80 cm., yükseklik- 63 cm.; üstteki blok genişlik-86 cm., kalınlık 17 cm.

Tanım:

Restorasyon sırasında ön ve arka yüzü ortaya çıkmıştır. Yan yüzleri duvar örgüsü içinde kaldığı için görülememektedir. Kuzey cephe üzerindeki ön yüzde neredeyse hiç bozulma yoktur. Harim içine bakan arka yüzün ise üst köşesi kırıktır ve başlığın önüne duvar örülerek kapatılmıştır.

Başlığın üzerinde, devşirme malzemeden elde edildiği anlaşılan dikdörtgen şekilli düzgün kesmetaş blok yer alır. Yüzeyinde kenet delikleri ve oyuklar bulunmaktadır. Sütun başlığından daha geniş boyutlu olan bu eleman, üstteki kemer ayağı ile uyumlu ölçülerdedir. Bu hazır malzeme de kemer ağırlığını başlığa ileten ara eleman olarak statik işlevle kullanılmıştır.

Bu parçanın da Saruhanoğulları Beyliği bünyesinde çalışan taş ustaları tarafından son derece pratik bir çözümlenme ile şekillendirildiği düşünülmektedir. Muhtemelen orijinalde Roma döneminde bir postament olarak üretilmişti. Yapı kompleksi inşa

sütun başlığının üzerinin traşlanarak İslami karakterli bir desen işlendiği görülmektedir. Yapı ile ilgili bilgi için bk. Acun 1999, 510-514.

edilirken devşirilip Müslüman ustalar tarafından köşeleri pahlananrak sütun başlığına dönüştürüldü. Yeniden düzenleme sırasında, postamentin kalın profilli alt bölümü, sütun başlığının abakusu/ asaba şeklinde değerlendirildi. Başlığın köşelerine kazınan dalgalı yivler ise Kat. No. 6 ve harim içinde yer alan impost başlıkla aynı formadadır (bk. Kat. No 6). Bu tespit, devşirilen eserlere yapılan müdahalelerin ortak işçilik sergilediğini, aynı ustalarca yapıldığını işaret etmektedir.

Kat. No 5: *Saruhanoğulları Beyliği ustaları tarafından sütun başlığına dönüştürülmüş Roma dönemi postamenti (!)*

Fot. 13-14: Başlığın harim içine bakan yüzü. Köşelerin tam pahlanmadan yarı işli bırakıldığı dikkat çeker.

Fot. 15:

Başlığın kuzey cepheye bakan yüzü

Yeri: Harim kuzey cephesi batı yakasında yer almaktadır.

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: üstteki andezit blok: genişlik-80 cm., kalınlık- 18 cm.

Başlık (görünen!)yükseklik-35 cm., genişlik-75 cm.

Tanım:

Başlığın üzerinde, devşirme olduğu anlaşılan kesme taştan dikdörtgen şekilli andezit bir blok bulunur. Andezit bloğun cepheye bakan yüzeyi dış bükey profil kesitli, harim içi yüzeyi düzgün kesitlidir. Sütun başlığından daha geniş boyutlu olan bu eleman,

üstteki kemer ayağı ile uyumlu ölçülerdedir. Profilli devşirme malzemenin, kemer ağırlığını başlığa ileten ara eleman olarak statik işlev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Restorasyon sırasında başlığın ön ve arka yüzü kısmen ortaya çıkmıştır. Yan yüzleri ise tamamen duvar örgüsü içinde kalmıştır. Ön yüzde bazı çatlaklar dışında neredeyse hiç bozulma yoktur. Arka yüzün profilli üst bölümünde kırık vardır.

Bu parçanın da Saruhanoğulları Beyliği bünyesinde çalışan taş ustaları tarafından son derece pratik bir çözümlenme ile şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Orijinalde Roma döneminde bir postament olarak üretilmiş; yapı kompleksi inşa edilirken devşirilip, Müslüman ustalar tarafından köşeleri pahlanarak sütun başlığına dönüştürülmüş olmalıdır. Yeniden düzenleme sırasında, postamentin kalın profilli alt bölümü, sütun başlığının abakusu/asaba şeklinde değerlendirilmiştir. Köşelerine kazınan dalgalı yivli pahlar ise Kat. No 4, Kat. No.6 ve harim içinde yer alan impost başlıklardaki formu hatırlatsa da cepheye bakan yüzü duvarla kapatıldığı için net algılanmamaktadır. Öte yandan, bu başlıkta özellikle harim içi tarafındaki işlemin daha kaba yapıldığı, belki de şekillendirmenin yarım bırakıldığı dikkat çeker. Harim içine bakan yüzde saptanan bir başka iz de bu elemanın yerine yerleştirildiği sırada yan yüzlerinin sıvandığını gösteren veridir.

Kat. No 6: *Saruhanogullari Beyligi ustalari tarafından mudahale görmüş Erken Bizans dönemi İmpost başlık (!).*

Fot. 16: Başlığın kuzey cepheye bakan yüzü

Yeri: Harim kuzey cephesi doğu yakasında yer almaktadır.

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: genişlik-85 cm., yükseklik- 35 cm.; sütun yükseklik-37 cm.

Tanım:

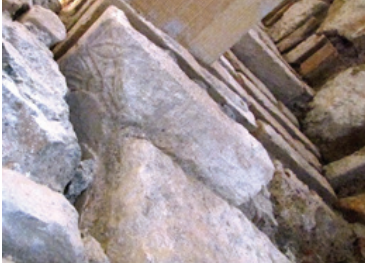
Restorasyon sırasında ön yüzü bütün olarak ortaya çıkmıştır. Arka yüzü ve yan yüzleri duvar örgüsü içinde kaldığı için görülememektedir. Görünen yüzeyinde neredeyse hiç bozulma yoktur. Boyut ve biçimi orijinalde Erken Bizans döneminde üretilmiş bir

Fot. 17-18:
Başlığın kuzey
cepheye bakan
yüzü, harim
içinde, müdahale
görmüş başka
impost başlık

impost başlık olduğunu göstermektedir. En azından görünen yüzeyi için bezemesiz olan orijinal impostun, iç bükey cavettoya sahip olduğu söylenebilir. Başlığın köşelerindeki dalgalı sığ yivlerin ise Saruhanoğulları Beyliği bünyesinde çalışan taş ustaları tarafından oyulduğu düşünülmektedir. Nitekim Bizans döneminde impost başlık dekorasyonunda böylesi bir uygulama hiçbir zaman görülmez. Cami hariminde yer alan başka bir impost başlığın da benzer şekilde yeniden düzenlendiği dikkati çeker. Her iki parçanın köşelerine kazınmış dalgalı sığ yivlerin biçimi ve işçiliği aynıdır. Hatta harim içi başlıkta, iç bükey formu cavetto yüzeyine mukarnas bezemesi de eklenmiştir. Dikkatle incelendiğinde, bunun aslında bir haç desenini silmeye yönelik zoraki bir müdahale olduğu anlaşılır. Taş ustaları dekoratif bir mukarnas müdahalesi ile Hristiyan imgesini kazıyarak çözümlenmiş görünmektedir.

Kat. No 7: Templon (?) Arşitrav parçası.

Fot. 19: Eserin harim içine bakan yüzü

Fot. 20: Eserin kuzey cepheye bakan yüzü

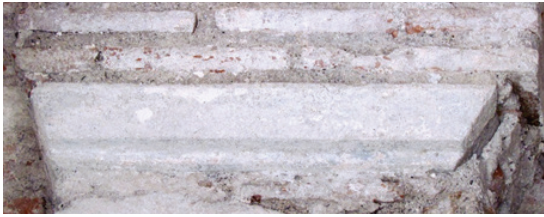
Yeri: Harim kuzey cephesi, doğu köşe paye üzeri.

Malzeme: Gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Harim kuzey cephesi doğu köşesindeki paye üzerinde, kemer ayağı altına dekoratif geçiş elemanı olarak yerleştirilmiş; bulunduğu yere uyumlu ölçülerde kesilerek düzenlenmiştir. Kalan izlerden, bu mimari elemanın daha yerine konduğu sırada tüm yüzeylerinin tamamen sıvanarak kapatıldığı belli olmaktadır. Görülebilen kesimlerden, sonradan örülerek kapatılmış kemer içine bakan yüzünün kazıma tekniğinde bitkisel (?) süslerle dekore edildiği, kuzey cepheye bakan yan yüzünün düzgün traşlı olduğu, harim içine bakan yüzeyinin ise Müslüman ustalarca kesilerek traşlandığı anlaşılmaktadır. Parçanın arka yüzü hafif dış bükey formdadır. Bloğun görülebilen kesimindeki süsleme karakterine göre orta Bizans dönemine tarihlendiği düşünülmektedir.

Kat. No 8: Silme parçası (?)

Fot. 21:

Avlu doğu girişi, güney kanattaki kemer ayağı

Yeri: Avlu doğu girişi kapı kemiği, güney kanattaki kemer ayağı

Malzeme: Gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Kalan izlerden, bu mimari elemanın daha yerine konduğu sırada tüm yüzeylerinin tamamen sıvanarak kapatıldığı belli olmaktadır. Avlu doğu girişinin güneyindeki paye ile kemer ayağı arasına yerleştirilmiş parçanın, dekoratif geçiş elemanı olarak bulunduğu yere uyumlu ölçülerde kesildiği düşünülmektedir.

Kat. No 9: *Silme parçası (?)*

Fot.: 22: Avlu doğu girişi, kuzey kanattaki silme parçası

Yeri: Avlu doğu girişi kapı kemeri, kuzey kanat kemer ayağı

Malzeme: Gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Kalan izlerden, bu mimari elemanın daha yerine konduğu sırada tüm yüzeylerinin tamamen sıvanarak kapatıldığı belli olmaktadır. Avlu doğu girişinin kuzeyindeki paye ile kemer ayağı arasına yerleştirilmiş parçanın, dekoratif geçiş elemanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir yönden kırık parça, kemer ayağı ile uyumlu ölçülerde değildir. Parçanın profilleri, güney kanattakin-den farklıdır.

Kat. No 10: *Lento parçası ve sütun altına yerleştirilmiş andezit kesmetaş blok*

Fot. 23:
Sütun altına yerleştirilmiş andezit kesmetaş blok

Fot. 24:
Lento parçası

Yeri: Cami avlusunun kuzey doğu köşesi. Zemin altı sondajı

Malzeme: Gri mermer (*lento*), andezit

Boyutlar: uzunluk 108 cm., genişlik 66 cm., kalınlık 26 cm.

Tanım:

Lento parçası, cami avlusunun kuzey doğu köşesinde yapılan zemin altı araştırma kazısında ortaya çıkartılmıştır. Kuzeydoğu köşede yer alan sütunun etrafında başlayan ve

batıya doğru açılan sondajda, lentyoyla birlikte taşıyıcı sütun altına yerleştirilmiş büyük boyutlu bir devşirme andezit blok da tespit edilmiştir. Aslında bu veri, yapının strüktürel kurgusu hakkında da önemli ipucu sunar. Yapının mimarı, sütun altına yerleştirdiği andezit bloklarla, taşıyıcıların zemine ilettiği ağırlığı dengeli bir şekilde yayarak zamanla oluşacak çökmeleri engellemiştir.

Lento bütün halde değildir. Dar kenarlarından kesildiği anlaşılmaktadır. Uzun kenarları ve alt yüzü düzgün traşlı, görünmeyen üst yüzü kabayonu traşlıdır. Uzun kenarları düz şeritler arasında alınmış profilli işçiliktir. Muhtemelen Bizans dönemine ait anıtsal bir yapıdan devşirildiği düşünülmektedir.

Kat. No 11: Söve parçası (?).

◀ ▼ **Fot. 25-26:** Mihrap önü sekisini sınırlayan devşirme bloklar ve kısmen korunmuş halde günümüze ulaşan söve parçası

Yeri: Harim içi, mihrap önü zemin.

Malzeme: gri mermer

Boyutlar: uzunluk-62 cm., genişlik 30 cm., kalınlık (ölçülebilin)-17 cm.

Tanım:

Harim içinde yapılan zemin altı araştırma kazısı sırasında ortaya çıkartılmıştır. Söve ile birlikte bir dizi başka devşirme mimari elemanın, demir kenetlerle birbirine tutturularak mihrap önündeki sekinin sınırlarını belirlemek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer parçaların mihrap tarafına bakan kenarları cami inşaatı sırasında kırıldığı için, orijinal işlevlerine ilişkin kimliklerini kaybetmişlerdir. Ancak bu blokların da düzgün işçilikte tıraşlandıkları dikkati çeker.

Dikdörtgen biçimli söve, günümüze neredeyse tamamen sağlam ulaşmıştır. Harim içine bakan yan yüzü düzgün kesitli, mihrap yönüne bakan yüzü profillidir. Parçanın üst yüzeyine iki kenarı sığ kanallarla belirlenmiş profilli bir şerit kazınmıştır.

Kat. No 12: Masa (altar?) Ayağı

Fot. 27:

Masa ayağı

Yeri: Harim içi, zemin altı araştırma kazısında ortaya çıkmıştır.

Malzeme: gri mermer

Boyutlar: yükseklik-35cm, alt çap-23.5 cm., üst çap-10 cm.

Tanım:

Harim içinde yapılan zemin altı araştırma kazısı sırasında ortaya çıkartılmıştır. Alt ve üst bölümlerinde kırık ve kayıplar vardır. Düzgün işçilikte tıraşlanmış eserin gövdesi yivlidir. Günümüze tüm halde ulaşmış bu tipteki (kadeh tipi) benzer örneklerin yükseklikleri genel olarak 50-60 cm. arasında değişmektedir⁹. Ulu Camide tespit edilen eserin kırık üst kesiminin de alt kaidede olduğu gibi genişleyerek son bulduğu, orijinal yüksekliğinin yaklaşık 50-55 cm. arasında olduğu öngörülmektedir. Muhtemelen üzerinde bir masa tablasını taşıyordu.

Kat. No 13: Mimari Eleman- Lento (?)

Fot. 28: Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmış mimari eleman

Yeri: Harim kuzey duvar, ana girişin doğu yakası.

Malzeme: gri mermer

Boyutlar: uzunluk-66 cm., genişlik-29 cm.

Tanım:

Sıva rasпасı yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Bu mimari eleman duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. İki yönden kırıktır. Duvar içine gömülü olduğu için derinliği anlaşılamamaktadır. Düzgün işçilikte tıraşlanmış bloğun iki yan yüzü düz, iç bükey ve dış bükey profilli şeritlerle hareketlendirilmiştir.

9 Örnekler için bk. Ötügen 1996, 122, Taf. 18, 1-2.

Kat. No 14: Levha parçası (?)

Fot. 29: kemer alınlığındaki levha parçası

Yeri: Harim kuzeybatı duvar, kemer alınlığı.

Malzeme: gri mermer

Boyutlar: yükseklik-30 cm., üst uzunluk-29 cm., alt uzunluk-20 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Düzgün işçilikte tıraşlanmış parça kesildiği için bütünlüğünü kaybetmiştir; orijinal kullanımı hakkında net bir fikir yürütmek mümkün değildir. Bir yönde sıg profilli bir bordürünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Üst bölüm geniş, alt bölümü dar kesimlidir.

Kat. No 15: Mimari eleman

Fot. 30:
Profilli mimari
eleman

Yeri: Harim kuzeybatı duvarı

Malzeme: gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Düzgün işçilikte tıraşlanmış parça kesildiği için bütünlüğünü kaybetmiştir. Duvar içinde kalan bölümü profillidir.

Kat. No 16: Yarı işli mimari eleman. Roma Dönemi (?)

Fot. 31:
yarı işli mimari eleman

Yeri: Harim kuzeydoğu duvarı

Malzeme: gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Düzgün işçilikte tıraşlanmış parçanın yüzeyinde süsleme yapılmak üzere dil motiflerinin belirlendiği ancak tamamlanmadığı düşünülmektedir.

Kat. No 17: Cista/ Kozmetik Kutusu (?) kabartmalı taş

Fot. 32:
Cista/ Kozmetik Kutusu (?)

Yeri: Harim kuzeybatı köşedeki paye duvarı

Malzeme: Beyaz mermer

Boyutlar: taş boyutu-32x35 cm., kalınlık-14.cm.;
kabartma desen:
genişlik-13 cm.,
yükseklik-23 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Bir yönden kırıktır. Son derece düzgün işçilikte tıraşlanmış parçanın yüzeyinde tasvir edilen objenin ilk etapta asma kilit deseni veya el çantası deseni olduğu akla gelmiştir. Ancak objede anahtar yuvası gösterilmemiştir. Çanta olarak

düşünüldüğünde ise altındaki üç adet ayak bu yorumu engellemektedir. Tasvir edilen obje olasılıkla 'cista' adı verilen kozmetik kutusudur. Parçanın mermer kalitesi, kalınlığı ve şekli göz önünde bulundurulduğunda olasılıkla Roma imparatorluk çağında mezar steli olarak üretilmiş bir eserin alt kısmına aittir. Yuvarlak gövdeli, üçayaklı ve kulplu bir kutunun karşıdan görünüşü betimlenmiş olabilir. Bu tip kozmetik kutuları ayna tasviri ile birlikte dişilik sembolü olarak kullanıldığı gibi araştırmacılar tarafından Kybele-Attis kültü ile bağlantılı bir sembol olduğu da kabul edilmektedir. Eserin buluntu yeri göz önünde bulundurulduğunda Manisa ve çevresinde görülen bir kült olması bakımından önemlidir¹⁰.

Kat. No 18: *Duvar ya da zemin kaplaması*

Fot. 33:

Kaplama levhası parçası

Yeri: Harim kuzey duvarı

Malzeme: beyaz parçacıklı pembe mermer

Boyutlar: 21x16 cm., kalınlık-3,5 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. İki yönden kırıktır. Son derece düzgün işçilikte tıraşlanmış parçanın orijinalde duvar ya da zemin kaplaması olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Mermer cinsi, Kat No. 3 deki sütun başlığı ile aynıdır.

10 Desen ile ilgili yorumları paylaşan meslektaşım Sayın Muradiye Öztaşkın'a teşekkür etmek isterim.

Kat. No 19: Mimari blok

Fot. 34:
Mimari blok

Yeri: Harim kuzey duvarı

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: 74x54, kalınlık 37 cm.

Küçük yuvalar: sol kanat-4.5x3,
derinlik.3.2; sağ kanat-
4.5x3, 4x3, derinlik.3 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Düzgün tıraşlanmış dikdörtgen biçimli bloğun yüzeyinde özel olarak kazınmış oyuk ve yuva delikleri bulunmaktadır. Yüzeyin iki yanındaki yuva delikleri üçerli gruplar halinde simetrik olarak açılmıştır. Aralarına, kapladıkları alan uzunluğunda dikdörtgen şekilli sığ bir oluk kazınmıştır. Parçanın kullanımına ilişkin iki ihtimal akla gelmektedir. Ya bu yuva ve oyuklar üzerinde Helenistik veya Roma dönemine ait (?) bir heykel yükseliyordu ki soldaki yuva deliklerinden birinin içinde in-situ halde günümüze ulaşan kurşun kenet, başka bir parçayla bağlantı yapıldığını işaret eder. Ancak kalınlığının 37 cm. oluşu heykel kaidesi olasılığını azaltır. Öte yandan taşın yüzeydeki oyukların merkezdeki sığ oluşun iki yanında simetrik yer alması nedeniyle eserin kapı eşiği veya pencere pervazı olma ihtimali de değerlendirilmelidir.

Kat. No 20: Sütun gövde parçası (!)

Fot 35:
Sütun gövde parçası

Yeri: Harim kuzey duvarı, doğu
kapı köşesi

Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: uzunluk-110 cm., yükseklik-53
cm., derinlik-26 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Duvar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. İkiye bölünmüş bir sütun gövdesinin bir bölümü olduğu düşünülmektedir. Düz yüzeyi cepheye denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir.

Kat. No 21: Sütun kaidesi (?)

Fot. 36: Sütun kaidesi

Yeri: Türbe kuzey duvarı önündeki seki.

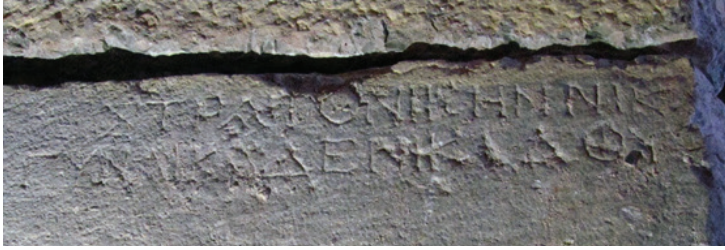
Malzeme: Gri mermer

Boyutlar: Plinthos-41.5x41.5 cm., 7 cm.; torus yükseklik-10 cm.

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Plinthos kısmı üste gelecek şekilde yerleştirildiği için raspa yapılmadan önce yüzeyi düzgün traşlı bir taş blok şeklinde algılanıyordu. Raspadan sonra formu ortaya çıkmıştır. Plinthos üzerinde yarım küre şeklinde yükselen torusu kırıktır¹¹.

Kat. No 22: Yazıt

Fot. 37: Yazıtlı mermer blok

Yeri: Harim, kubbeyi taşıyan güneydoğu köşedeki paye.

Malzeme: Gri mermer

Tanım:

Sıva raspası yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Büyük boyutlu bir mermer blok üzerinde yer alır. Kubbeyi taşıyan payenin üst kesimine yerleştirilmiştir. Bloğun köşesi buraya yerleştirilirken pahlandığı için yazıtın sağ üst satırının son bölümü kaybolmuştur.

Yazıtın çevirisi: “(Halk), Nika[- -]'ın kızı ve Nikadas'ın (veya Nikades'in) karısı olan Stratonike'yi (onurlandırdı)”¹².

Prof. Dr. Hasan Malay, bir Halk Meclisi (yani, demos) un, olasılıkla Nikadas ya da Nikades isimli bir elitin karısı olan Stratonike adında bir hanımı onurlandırdığını, Stratonike'nin babasının adının Nika[- -] diye başlayan bir isim olduğunu, ancak bu kısmın kırılması nedeniyle tümlenemediğini belirtmiştir. Harf karakterine göre yazıtın İ.S. I. yüzyıla ait olabileceğini düşünmektedir.

11 Y. Ötügen, bu formun Attika tipin bir varyasyonu olarak “C tipi” grubu altında incelemiştir. Bilgi için bk. Ötügen 1996, 153, 154, 161, Taf. 24, 6; Taf. 25, 3; benzer örnek için ayrıca bk. Niewöhner 2007, 10, 21, abb.5, kat.5.

12 Yazıtın çeviri ve değerlendirmesini yapan Prof. Dr. Hasan Malay'a teşekkürü bir borç bilirim.

Değerlendirme

Spylos eteklerindeki ilk iskândan itibaren, stratejik önemi nedeniyle pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış kent, özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde anıtsal yapılarla donatılmış olmalıydı¹³. Hristiyan doğu Roma imparatorluğu döneminde önemini sürdürmüş, piskoposluk merkezi olarak çok sayıda kiliseye ev sahipliği yapmış; 13. yüzyılda Laskarisler devletinin 33 yıl yönetim merkezi olmuştu¹⁴.

Saruhanoğulları 1313 yılında Magnesia'yı ele geçirdiğinde¹⁵, alanda farklı dönemlere ait değişik işlevli sayısız yapı ve yapı kalıntılarıyla karşılaşmış olmalıdır. Kentin yeni sahipleri hızla kendi inançlarına uygun imar faaliyetleri başlattığında, şüphesiz önceki dönemlere ait yıkık veya ayakta hazır malzemeyi kullanmışlardı. Yapı imarı sırasında devşirme malzeme kullanımını sadece Saruhanoğullarına ait yapılarda değil, Osmanlı dönemi yapılarında da (özellikle cami ve çeşmeler) yoğun olarak görmekteyiz. İslam fethi sonrasında kullanılan devşirme malzemenin özelliği ise karışık olmasıdır. Yani, amaca uygun boyutlardaki Helenistik, Roma ve Bizans yapı elemanları aynı yapıda bir arada kullanılmıştır. Bu uygulamanın en iyi örneklerinden biri 1366 tarihinde¹⁶ inşa edilmiş Manisa Ulu Cami ve Medresesidir. Yapı kompleksinde, bahçede taşıyıcı eleman olarak yeniden değerlendirilmiş farklı renkteki sütunlar, farklı ocaklardan getirilmiş olmalıdır. Sütun başlıkları arasında ise Korinth, Kompozit başlıkların yanı sıra 5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar geniş zaman dilimine tarihlenen farklı düzen ve işçilikteki sütun başlıkları, muhteşem bir uyumla yapıyla bütünleşmiştir. Sütun başlıkları arasında aynı düzen ve işçilikteki gurupların aynı yapıdan devşirildiği ya da aynı atölye ürünü olduğu aşikârdır.

Sıva raspasından sonra, sadece plastik eserlerin değil, önceki dönemlere ait olduğu anlaşılan çeşitli renklerdeki çok düzgün işçilikli kesme taş malzemenin de devşirilerek duvar inşa malzemesi arasında yerini aldığı görülür. Ulu caminin devşirme malzemeleri arasında yeni tespit edilen üç başlık ise devşirme kullanımındaki pratik çözümlenmeye en iyi örnekler arasındadır. Orijini muhtemelen bir heykeli ya da başka bir mimari elemanı taşıyan Roma postamentleri (Kat. No:3, 4, 5), alanlarında ehil Müslüman yapı ustaları tarafından, sadece köşeleri pahlanarak sütun başlığına dönüştürülmüştür. Aynı uygulamanın harim içinde ve yeni ortaya çıkan impost başlıkta da yapılması, hazır malzemenin ziyan olmadan bilinçli bir şekilde nasıl değerlendirildiğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Formlarından, erken Bizans döneminde üretildiği anlaşılan impost başlıklardan harim içindekinin dört yöndeki haç bezemesi silinip,

13 Her ne kadar antik kent anıtlarına ilişkin mimari veriler günümüze bütünlüğünü koruyarak ulaşamamışsa da büyük projelerin varlığına ilişkin yapı malzemelerini gerek tepenin yamaçlarında, gerek müzede toplanan mimari parçalarda, gerekse Saruhanoğulları ve Osmanlı dönemi imarlı cami, hamam ve çeşme gibi eserlerde takip etmek mümkündür.

14 Heisenberg 1903, 199, 286; Dukas 1956, 5.

15 Kentin Saruhanoğulları Beyliği'nin eline geçişi ile ilgili bilgi için bk. Uluçay- Gökçen 1939,18-22; Emecen 2013, 17.

16 Caminin inşa tarihi ve kitabeleri için bk. Acun 1999, 33.

yerine mukarnas oyulmuş, köşeleri ise dekoratif kıvrımlı profilli yivlerle pahlanmıştır. Köşelerde yapılan uygulamanın, yeni bulunan başlıkta da tekrarlanması (Kat. No: 6), camide çalışan taş ustalarının yaptıkları müdahalelerde, bir üslup birliği oluşturduğunu da açıkça göstermektedir.

Üzerindeki deseni dekoratif bir öge gibi algılayarak harim kuzeybatı köşesindeki paye örgüsünde kullandıkları devşirme parçanın ise olasılıkla 'cista' adı verilen kozmetik kutusu tasviri işlenmiş Roma imparatorluk çağına ait bir mezar stelinin alt kısmı olduğu düşünülmektedir. Desen her ne kadar bir asma kilit ya da el çantasını akla getirirse de tasvir edilen objede anahtar yuvasının bulunmaması; altına konan üç adet ayak bu iki olasılığı çürütmektedir. Parçanın mermer kalitesi, kalınlığı ve şekli de göz önünde bulundurulduğunda ise bu objenin, muhtemelen bir kadına ait mezar taşında kullanılan cista olma ihtimali artmaktadır. Kabartmada yuvarlak gövdeli, üçayaklı ve kulplu bir kutunun karşıdan görünüşü betimlenmiş olabilir¹⁷.

Harim ana girişinin iki yanında yer alan başlıklar ise çok özel bir guruba ait yeni verilerdir. Benzerleri, tasarım ve dekorasyonlarıyla, yayınlarda *S-Sarmal Volütlü Başlıklar*¹⁸/ *'S' Kıvrımlı Sarmalı Sütun Başlıkları*¹⁹ adıyla tanımlanmış ve korinthleştirilmiş sütun başlıklarının varyasyonları arasında ele alınmıştır. Tasarımın küçük Asya'da ortaya çıktığı, Aphrodisias, Ephesos ve Pergamon atölyelerindeki seçkin ustalar tarafından yapıp, imparatorluğun değişik bölgelerine ihraç edilmiş, ya da söz konusu atölyelerden giden ustaların ürünü olabileceği görüşü hakimdir²⁰.

Günümüze ulaşan örnekler değerlendirildiğinde, tip dekorasyonun plaster başlıkları, ante başlıkları ve sütun başlıklarında uygulandığı izlenmektedir. Bu tasarımda yapılan başlıkların yayılım alanı geniştir. Tipin örnekleri Anadolu, Yunanistan²¹ ve Roma'da²² tespit edilmiştir. Oyuldukları atölyelere, yapıldıkları döneme göre bezeme detaylarında bir takım farklılıklar olsa da genel görünüşleri ortaktır. Kalathos köşelerine akanthus yaprakları yerleştirilmiştir. Akanthuslar üzerindeki volütlere S kıvrımlı sarmallar yaparak ya simetrik olarak ortada birleşir ya da kalathos tabanının merkezine yerleştirilmiş tek yumurta veya Ion kymationu'na dayanır²³. Merkezlerindeki boş alanlar ise kimi

17 Bu tip kozmetik kutuları, ayna tasviri ile birlikte dişilik sembolü olarak kullanıldığı gibi araştırmacılar tarafından Kybele-Attis kültü ile bağlantılı bir sembol olduğu da düşünülmektedir. Coğrafi alan göz önünde bulundurulduğunda desenin söz konusu kült ile ilişkili olabileceği ihtimali de mümkündür. Ancak benzer bir örneğin bulunmaması, konunun tartışmaya açılmasını gerektirmektedir.

18 Heilmeyer 1970, 103; Kramer 1994, 2-3.

19 Yaraş -Şimşek 2011, 225; Şimşek 2011, 70.

20 Kramer 1994, 2-3; Heilmeyer 1970, 76-77, 95-96, 101, taf.34-35; İdil 1976, 27.

21 Olympia, Herodes Attikus Exedrası'ndaki örnek için bk. Heilmeyer 1970, 76-77, 100, Taf.31.2; Kramer 1994, 2-3, abb.1.

22 Roma'daki örnek için bk. Weigand 1914, 89, abb.41; Heilmeyer 1970, Taf. 34.1-4.

23 Pergamon Yukarı Gymnasiumı doğu Hamamında sarmallar kıvrım yapmaksızın Ion kymationu'na dayandırılmıştır. Örnek için bk. Rohmann, 1998, 35. 2; Yaraş-Şimşek 2011, fig.6.

Fot. 38: S-Sarmal Volütü Başlıkların bazı örnekleri: a. Olympia, Herodes Attikus Exedrası (Heilmeyer 1970, taf.31.2), b. Roma, Palazzo dei Senatori (Heilmeyer 1970, taf.34.2), c. Ephesos Bassusnymphaeums (Thür 1989, fig.172), d. - e. Allionoi Kuzey Ilıca (Şimşek 2011, 70, 75) f. Bergama Müzesi Şimşek 2011, fig.93). Alttta, Manisa Ulu Camii'nde yeni ortaya çıkan iki başlık ve avluda yer alan aynı gruptaki yayımsız başlık.

örneklerde açık ya da kapalı palmetler, akantuslar veya lotus gibi bitkisel bezemelerle, bazılarında ise insan ya da hayvan figürleriyle doldurulmuştur²⁴.

Grubunun Anadolu'daki en erken örneğinin Ephesos Bassus Çeşmesi'nde (İ.S. 80/81) uygulandığı, tipin gelişimini 2. yüzyılın sonlarında tamamladığı kabul edilmektedir²⁵. Ephesos'ta aynı gruptan farklı tarihli iki örnek daha bulunmaktadır.

24 Anadolu'da tipin dekorasyonunda hem bitkisel hem te figürlü süslemeler bir arada kullanılmıştır. Süslemelerdeki çeşitlilikte, Ephesos örnekleri için bk. Thür, 1989, 114, fig.170-172; Allionoi örnekleri için bk. Yaraş-Şimşek 2011, 227; fig. 3-4; Şimşek 2011, 70-77; Kremna örneği için (M.S.180-210) bk. Hermann-Tykot 2009, 63, fig.14.

25 Bassus Çeşmesi için bk. Thür, 1989, 112, 114. fig. 171-172; Yaraş-Şimşek, 227.

Biri, Ephesos Tiyatrosu Skene binasındaki Domitian dönemine (İ.S. 81-96) atfedilen ante başlığı; diğeri, liman caddesiyle Arkadian caddesinin kesiştiği yerde sergilenen ve palmet işçiliği stiline göre geç Trianus (98-117) - Erken Hadrianus (117-138) dönemine tarihlendirilen ante başlığıdır²⁶. Alandaki ante başlığının genel süsleme tasarımı ve işçiliği, Ulu Cami'deki başlıklarla daha yakın benzerlikler gösterir. S kıvrımlı sarmallar bu parçada da üstteki helikslerle çerçeve oluşturmuştur. Ancak helikslerin aralarındaki açıklık belirgindir. Palmetler ise altta saplardan düğüm yaparak çıkmış, üstte kalathos dudağına kadar dayanmıştır. Oysa Ulu Cami başlıklarında heliksler birbirine iyice yaklaşmış, merkezdeki palmet deseni çerçeve içinde kalmıştır. Palmetler doğrudan saplardan çıkmaktadır. Ulu Cami başlıklarında abakus çiçeği sapsızdır.

Merkez alandaki süsleme tasarımıyla Manisa Ulu Cami başlıklarına benzer örneklerden biri, Bergama Müzesi bahçesinde sergilenen buluntu yeri belirsiz sütun başlığıdır. Her ne kadar bu başlıkta da süsleme detayında farklılıklar bulunsa da genel dekorasyon ortaktır. Bununla birlikte Manisa Ulu Cami'de kullanılan başlıkların işçiliğinin daha kaliteli olduğu dikkat çeker. Köşelere çekilmiş akanthuslar bir yandan üstteki stilize volütleri desteklerken, harmonik yaprak dizilimleriyle merkez alanı boş bırakmıştır. Saplardan çıkan birer yarım palmet, Ulu Camidekiler gibi ortada birleşerek kapalı palmet motifini oluşturmuştur. Dekorasyondaki detay farkı ise kalathos tabanı merkezine bir değil, üç adet yumurta ile Ion kymation'u işlenmesi ve üstte helikslerin çerçeve oluşturmaksızın stilize yaprak formunda kesilmesidir. Bu eser, bezemelerine göre Hadrianus dönemine (117-138) tarihlendirilmiştir²⁷. Pergamon'daki diğer üç başlık aynı grupta olmasına karşın, süslemedeki tasarımları açısından Ulu Cami'dekilerden ayrılır²⁸.

Benzer tip ve tasarımıyla aynı grup içerisinde değerlendirilebilecek 6 sütun başlığı Alliano'i'de ortaya çıkartılmıştır. In-situ halde ele geçen başlıklar, buluntular ve stil kritiğine göre Geç Hadrianus Dönemi- Erken Antoninus Pius Dönemi'ne (İ.S. 128-140) tarihlendirilmiştir²⁹. Bezemede farklılıklara karşın, genel dekorasyonun ortak olduğu söylenebilir. Yüksek kabartma işçilikleriyle yüzeyden ayrılan etli akanthuslar köşelere çekilmiştir. Ulu Cami örneklerinde olduğu gibi kalathos tabanı merkezine kabuğu ile birlikte tek yumurta-ok motifi yerleştirilmiştir. Farklı olan detay ise merkez alanı dolduran palmetlerin sarmallara, üçgen göbeklerle bağlanmış olmasıdır. Öte yandan, Allionoi başlıklarında işçilik kalitesi yüksek olsa da Manisa Ulu Cami başlıklarına

26 Ephesos Tiyatrosu skene binası üst kat ante başlığı için bk. Thür 1989, 111–112,114, abb. 170; alanda sergilenen ante başlığı için bk. Şimşek 2011, fig.92; Yaraş-Şimşek 2011, 15.

27 Yaraş-Şimşek 2011, 228, fig.5.

28 Farklı stil ve süsleme tasarımına sahip örneklerden biri, yukarı Gymnasium Doğu Hamamı'nda ele geçen Plaster başlığıdır (İ.S. 117-138). Diğeri ise Asklepeion Kütüphanesi'nde bulunmuş ante başlığıdır (İ.S. 123-138). Üçüncü kayıt yine Gymnasium'dandır (İ.S. 117-138). Bilgi ve örnekler için bk. Weigand 1914, abb.42; Kramer, 1994, 8; Rohmann, 1998, 59-61, taf. 35. 2; taf. 50.2; Yaraş-Şimşek 2011, 228, fig.6-7. Heilmeyer 1970, 103, taf.37.1-2.

29 Allionoi örnekleri için bk. Şimşek 2011, 70-77; Yaraş-Şimşek 2011, fig.3-4.

göre daha kaba kaldıkları söylenebilir. Allionoi başlıklarında yumurtanın etrafındaki kabukların konturları kalın ve köşelidir ve kabuklar yumurtaya daha yakındır. Ulu Cami başlıklarında bu detaylar sivri ve ince hatlarla daha dekoratif şekilde belirlenmiştir, yumurta ile kabukların araları da belirgin şekilde açıktır.

Manisa Ulu Cami'nde yer alan Korinth sütun başlıkları, ait oldukları gruptaki diğer eserlerle karşılaştırıldığında, oygu işçilikleri ve dekorasyonları açısından biraz daha geç döneme ait uygulamalar arasında değerlendirilebilir. Akanthus yapraklarındaki detaylı işçilik, kalathos tabanı alt bileziğinin hemen üstünden çıkan derin kanallı yaprak damarları, sivri uçlu yaprak yüzeylerinin "V" kesitli profilendirilerek derin oyulmasıyla sağlanan ışık gölge etkileri M.S. 2. yüzyılın 2. yarısında yaygın stil özelliği³⁰ olsa da; kaynaklar, işçilikte yumurtaların çanaklardan ve zeminden tümüyle ayrılmış olmasını³¹; yumurtanın kabuğa ince iççikle bağlantısını Caracalla dönemi (211-217) öncesinde tanık olunmayan bir özellik şeklinde belirtilmektedir³². Ulu Cami başlıklarında yumurta ve kabuklar zeminden ayrılmış haldedir ve aralarındaki bağ kısmen izlenmektedir. Dahası kabukla mızrak uçlarında bağlantının bulunması ve merkeze işlenmiş palmet yapraklarının helikslere ince iplikçiklerle bağlı olması da söz konusu stil uygulaması ile ilişkili olmalıdır. İşçilikte yaprakların genişlemesi ve derin oyulmuş kanallar M.S. 3. yüzyıl özelliği olarak kabul edilmektedir³³. Tüm veriler değerlendirildiğinde Ulu Cami başlıklarının Geç Antoninler ve Erken Severuslar Çağı arasında bir zaman diliminde (193-217) üretildiğini öneriyoruz.

Öte yandan Cami bahçesinin kuzeydoğu köşesindeki revak kemerlerini taşıyan 2 adet sütun başlığı³⁴ da aynı malzeme, boyut ve işçilikleriyle, aynı yapıdan devşirilmiş ya da aynı atölyede üretilmiş elemanlar olmalıdır. Söz konusu iki başlığın yayını yoktur. Yeni ortaya çıkan başlıklarla birlikte, Ulu Cami'de devşirme malzeme olarak kullanılmış toplam dört adet başlık, bugüne dek literatürde Korinth başlıkların özel gurubu altında incelenen tipin dağılım alanına Magnesia'nın da yeni bir merkez olarak eklenmesi açısından son derece önemli verilerdir. Başlıkların gri mermer malzemesinin, büyük olasılıkla Ephesos mermer yataklarından sağlandığı düşünülmektedir. Ancak başlıkların üretim yeri Ephesos mu yoksa Pergamon Okulu mu idi? Ya da söz konusu merkezlerden

30 Heilmeyer 1970, 97-101; İdil 1979, 480-485; İdil 1984, 13,21, 27-31; Başaran 1997, 10-18.

31 Başaran 1999, 26, res.19.

32 Başaran 1999, 35.

33 Başaran 1999, 31. Bu başlık dekorasyonunun, geç antikçağ boyunca tercih edildiğini gösteren bir örnek ise Bursa, Mustafakemalpaşa'da tespit edilmiştir. Kompozit düzende ante başlık olarak tanımlanmış eserin tarihlendirmesi yoktur. Ancak dekorasyonu, S-Sarmal Volütlü Başlıklar grubunun kaba işçilikli geç varyasyonu olduğunu işaret etmektedir (resim ve bilgi için bk. Ötügen 1996, Taf. 35,6 MKP 5d.)

34 Avlu ve medrese bahçesinde görünür haldeki devşirme malzemelerin bir bölümü bazı yayınlarda değerlendirilmesine rağmen (Barsanti 2016, 49-61; Ermiş 2004, 76-98) söz konusu iki başlığı tanıtan bir yayın yoktur. Bu başlıklara sadece iki yüksek lisans tezinde değinilmiştir. Tezlerden birinde 5-6. yüzyıllara, diğerinde 3. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir. Bk. Katipoğlu 1992, 15-16; Doğan 2007, 260, 275.

gelen gezici ustalar tarafından mı yapıldı? Tartışmasında net fikir yürütmek şimdilik mümkün değildir.

Stilleriyle *S-Sarmal Volütlü Başlıklar* grubunda veri havuzuna eklenen 2.yüzyıl sonları-3. Yüzyılın başlarına tarihli eserlerin dönemi esas alındığında, orijinalde Magnesia'da inşa edilmiş bir Pagan Roma tapınağı veya anıtsal bir kamu yapısı için oyulduklarını düşünmek hiç de yanlış olmaz. Bu yapı elemanları, muhtemelen imparatorluğun Hristiyanlaştığı bir dönemde, aslında, baştan beri Piskoposluk merkezi olan kentte varlığı bilinen, ancak günümüze ulaşmayan çok sayıdaki anıtsal kiliseden birine devşirildiği öngörülebilir. Bu kilisenin, caminin yapıldığı yerde veya yakınında bulunma ihtimali de çok yüksektir. Saruhanoğulları yöreyi ele geçirdiğinde olası kilise ayakta mı yoksa harabe halinde miydi? Bilinmez. Ancak eserlerin yer değiştirme serüveni 1366-1378 tarihleri arasında inşa edilen cami-türbe-medrese kompleksinde son bulmuş görünüyor.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara: TTK
- Aydın, A. (2013), Erken Hıristiyanlık - Bizans Dönemi Mimari Elemanlarının / Süslemelerinin Kataloğu ve Değerlendirilmesi, *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler* (ed. S. Durugönül), 183-315.
- Barsanti, C. (2016), Un capitello ionico ad imposta di epoca protobizantina reimpiegato nella Ulu Camii di Manisa, "A mari usque ad mare" *Cultura visuale e materiale dall'Adriatico all'India Scritti in memoria di Gianclaudio Macchiarella*, Ca'Foscari, 49-62.
- Başaran, C. (1997), Kyzikos Korinth Başlıkları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXXI, Ankara: 1-52.
- Başaran, C. (1999), *Anadolu Kompozit Başlıkları*, İstanbul
- Dennert, M. (1997), *Mittelbyzantinische Kapitelle: Studien zu Typologie und Chronologie*. Asia Minor Studien 25, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.
- Doğan, M. U. (2007), *Magnesia ad Spylum, Arkeoloji, Topografya ve Tarihi Coğrafya İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Ermış, Ü. M. (2004), İzmir ve Manisa Çevresindeki Templon Arşitravları, *Bilim Eşiği 1, Sanat Tarihinde Gençler Semineri*, İstanbul: 1 - 04 Eylül, 76-98.
- Hasol, D. (1998), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.
- Heilmeyer, W. D. (1970), *Korinthische Normalkapitelle*. Studien zur Geschichte der Römischen Architectur decoration, *Römische Abteilung Ergänzungshefte 16*, Heidelberg.
- Hermann, J.J. - Tykot, R.H. (2009), Some Products From The Dokimeion Quarries: Craters, Tables, Capitals, And Statues, *Proceedings of the 7th International Conference of Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity Thassos 15-20 september 2003*, (ed. Y. Maniatis), *BCH Supplément 51*, Athens: 59-75.
- İdil, V. (1979), Stratonikeia'da (Eskihisar) Kentin Kuzey Kapısının İç Kesimindeki Korinth Başlığı, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 477-486.

- İdil, V. (1984), Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları, *Anadolu/Anatolia*, XX, 1-49.
- Kautzsch, R. (1936), *Kapitellstudien. Beiträge zu einer Geschichte des Spätantiken Kapitells im Osten vom vierten bis ins siebente Jahrhundert. Studien zur Spätantiken Kunstgeschichte*, 9, Berlin, Leipzig.
- Kramer, J. (1994), *Korinthische Pilasterkapitelle in Kleinasien und Konstantinopel, Istanbuler Mitteilungen; Beiheft 39*, Tübingen.
- Niewöhner, P. (2007), Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet, *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 1*, Ankara: 1-28.
- Ötüken, Y. (1996), *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien: Antike und Byzantinische Denkmäler in Der Provinz Bursa, Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 41*, Tübingen.
- Pace, T. D (2014), *Typology of Roman Locks and Keys. Southwestern Baptist Theological Seminary*, (Unpublished PhD Thesis), Texas.
- Strzygowski, J. (1902), Das griechisch-kleinasiatische Ornament um 967 n. Chr., *Wiener Studien* 24, 443-447.
- Şimşek, Z. (2011), *Allianoi Roma Dönemi Mimari Bezemeleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilimdalı, Edirne.
- Thür, H. (1989), *Das Hadrianstor in Ephesos. Forschungen in Ephesos; Band. 11.1*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Uluçay, Ç. , Gökçen, İ. (1939), *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları
- Weigand, E. (1914), Baalbek und Rom, die Römische Reichskunst in ihrer Entwicklung und Differenzierung, *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, XXIX, Berlin: 37-91.
- Yaraş, A., Şimşek, Z. (2011), Allianoi 'S' Kıvrımlı Sarmallı Sütun Başlıkları, *Mediterranean Journal of Humanities*, 1/2, 225-236.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: 30, Sayı: 1 Nisan 2021

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: 30, Issue: 1 April 2021

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics

ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD